

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 52
Sayfa/Page: 69-92
ISSN: 1302-6879

**Anadolu – Osmanlı Halılarının Yurt Dışına
İhracatı Üzerine Bir Değerlendirme (1864 – 1908)***
*An Assessment of the Export of Anatolian - Ottoman
Carpets Abroad (1864 – 1908)*

• Emrah YILMAZ*

* Dr. Siirt Üniversitesi, Fen – Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Siirt/Türkiye.
Dr. Siirt University, Faculty of Science
and Letters, Department of History,
Siirt/Turkey.
emrah.yilmaz09@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5955-8277

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
28/12/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
23/03/2021
Yayın Tarihi / Date Published:
30/06/2021

Atrf: Yılmaz, E. (2021). Anadolu –
Osmanlı Halılarının Yurt Dışı İhracatı
Üzerine Bir Değerlendirme (1864 –
1908). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,
52, 69-92

Citation: Yılmaz, E. (2021). An
Assesment of the Export of Anatolian –
Ottoman Carpets Abroad (1864 – 1908).
*Van Yüzüncü Yıl University the Journal
of Social Sciences Institute*, 52, 69-92

Öz

Bu araştırma, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli siyasal, ekonomik ve sosyal değişimler yaşadığı 19. yüzyılın ikinci yarısından – 1864 yılı – itibaren Anadolu menşeli Osmanlı halılarının İzmir Limanı üzerinden yurt dışına ihracatını incelemektedir. Araştırma, Osmanlı halılarının özellikle de Batı Anadolu'daki üretim merkezlerinin üretim miktarları üzerine bir değerlendirmede bulunduktan sonra Osmanlı halılarının yüzyılın ikinci yarısından 1908 yılına kadar olan dönemdeki ihracatını istatistiksel veriler üzerinden değerlendirmektedir. Bu değerlendirme yapılırken İngiltere'nin Osmanlı halılarının önemli bir alıcısı olduğu ve bu önemini uzun yıllar sürdürmesindeki etkenler üzerinde durulmuş ve İzmir Limanı'nın bu anlamdaki önemi incelenmeye çalışılmıştır. Anadolu menşeli halıların İzmir Limanı üzerinden yapılan ihracatının istatistiksel değerlendirilmesi yapılırken esas kaynak grubu olarak İngiliz konsolosluk raporları kullanılmıştır. Osmanlı dış ticaret istatistiklerinin ilk defa 1878 yılında yayımlandığı göz önüne alındığında 1878'den önceki tarihsel sürecin takip edilebilmesi ve Osmanlı halılarının ihracatını anlamak ve değerlendirmek adına İngiliz konsolosluk raporlarının önemli bir kaynak grubunu teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bu önemli kaynak grubu kullanılarak Anadolu – Osmanlı halılarının 1908 yılına kadar olan süreçteki ihracatı seçili yıllar bazında miktar ve değer olarak açıklanmaya ve bu şekilde halı ihracatının 1864 – 1908 yılları arasındaki dökmü çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu – Osmanlı Halıları, İzmir Limanı, ihracat, dış ticaret, İngiltere.

*Bu araştırma, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde savunulan “The Oriental Carpet Manufacturers Limited [Şark Halı Kumpanyası] ve Osmanlı Halıcılığındaki Yeri ve Önemi” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Abstract

This research examines the export of Anatolian origin Ottoman carpets abroad through İzmir Port since the second half of the 19th Century - the year 1864 - when the Ottoman Empire experienced significant political, economic and social changes. After evaluating the production quantities of Ottoman carpets, especially production centers in western Anatolia, the research evaluates the exports of Ottoman carpets from the second half of the Century to 1908, based on statistical data. During this evaluation, it has been emphasized that England is an important buyer of Ottoman carpets. The factors that have sustained this importance for many years and the importance of İzmir Port in this sense have been examined. While making the statistical evaluation of Anatolian origin carpets' exports through İzmir Port, British consular reports were used as the leading resource group. Considering that Ottoman foreign trade statistics were first published in 1878, it is understood that the British consulate reports constitute a vital resource group to follow the historical process before 1878 and understand and evaluate the export of Ottoman carpets. Using this critical group of resources, the export of Anatolian – Ottoman carpets in the process up to 1908 was explained as quantity and value based on selected years. Thus the breakdown of carpet exports between 1864 and 1908 was tried to be itemized.

Keywords: Anatolian - Ottoman Carpets, İzmir Port, export, foreign trade, England

Giriş

Halicilik, Anadolu coğrafyasında uzun yüzyıllardır bilinen ekonomik bir aktiviteyse de ticari bir nitelik kazanması ve yurt dışı pazarlarına ihraç edilebilmesi 19. yüzyıla özgü bir durumdur. 19. yüzyıl, Osmanlı ekonomisinin yeni bir dünya ekonomisiyle karşılaştığı ve devletin kurumsal, yasal ve yapısal biçimleriyle yeni bir toplum dokusu oluşturmak durumunda kaldığı bir zaman dilimidir. Endüstri Devrimi'nin yol açtığı üretim artışı ve her alanda yaşanan teknolojik ve bilimsel gelişmeler dünya çapında daha önce görülmeyen birtakım iktisadi değişimlere sebep olmuş ve bu süreç aynı zamanda yeni ekonomik ilişkilerin doğmasına ve bu ilişkilerin hızlı bir şekilde gelişmesine de yol açmıştır (Freyer, 2018: 10, 26 – 27). Bu önemli yüzyıl bir yandan Avrupa kapitalizminin hız kazanmasına ve yüzyıl boyunca hızlı bir şekilde gelişmesine şahit olurken aynı zamanda serbest ticaret antlaşmalarıyla Osmanlı ekonomik ve sosyal yapısını da dönüştürmeye başlamıştır (Baskıcı, 2005: 31 – 33). Bu dönüşüm devletin yüzyıllardır ekonomisinin bel kemiğini oluşturan iaşecilik/provizyonizm gibi ekonomik ilkeleri ortadan kaldırırken (Genç, 2012: 64); halıcılık gibi parça başı üretim ile ucuz işgücüne dayanan üretim alanlarında özellikle yurt dışındaki talebin de etkisiyle yeni bir uzmanlaşma ve üretim yapısının ortaya çıkmasına sebep

olmuştur. Uluslararası pazara yönelik olarak gelişen bu üretim faaliyetlerinde ucuz emek gücü üretim faaliyetlerinin süreklilik kazanmasında kayda değer bir rol oynamıştır (Quataert, 1999: 239 – 250). 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa tekstil üretimi mamul malları karşısında yerli iplik eğirmeciliği gibi zanaatlar ortadan kalkarken istisnai olmak üzere kumaş dokumacılığı ile halıcılık gibi Osmanlı imalat sektörünün önemli üretim alanları varlıklarını koruyabilmiş ve bu noktada bir direnç göstermişlerdir (Pamuk, 2018: 100 – 102; Ubcini, 1856: 339 – 340).

Halıcılığın 19. yüzyılda önemini koruyabilmesinde çeşitli faktörler rol oynamıştır. Bunların başında devletin Osmanlı halılarına olan rağbet ve talebin farkında olarak halıların belli tarzlarda dokunması istemesi gelmekteydi. Bu amaç kapsamında devlet, Uşak ve Gördes gibi halı üretim merkezlerinde halı dokumacılığı ile ilgilenen Gördesli Hacı Ahmet ile Uşaki Hacı Mehmet Ağa'ya halıların muntazam bir şekilde üretilmesini talep etmiş ve aynı şekilde halı üretim sürecini de yakından takip etmiştir. Devletin üretim sürecini yakından takip etmesinin yanında halıcılığı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren teşvik etmek üzere kredi imkânları, gümrük resmi muafiyeti tanınması ve üretimde artış sağlayacağını düşündüğü makinelerin yurt dışından satın alınması hususunda kolaylıklar göstermesi halıcılığın gelişmesine ivme kazandırmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Sadaret Mektubi Kalemî Evrakı [A.}MKT]. 42/22, H. 20/05/1262, 1; BOA. İrade Mesail-i Mühimme [İ.MSM].79/2282, H. 15/02/1263, 3 – 4). Osmanlı Devleti'nin halıcılığı teşvik etmek üzere yukarıda isimleri verilen Gördesli Hacı Ahmet ile Uşaki Hacı Mehmet gibi Hayriye tüccarlarına kredi imkânları tanınması da üretimi olumlu etkilemiş olmalıdır. Bunun yanında 19. yüzyılın önemli halı üretim merkezlerinden biri olan Uşak'a yurt dışından getirilecek makineler için tahminen 100.000 kuruşluk bir yardım yapılacağı belirtilmesi de devletin halıcılık üzerinde dikkatli bir şekilde eğildiğini göstermektedir (BOA. A.}MKT. 65/98, H. 22/02/1263,1; BOA. Cevdet İktisat [C. İKTS].31/1520, H. 29/04/1262, 1, 3).

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci yarısına doğru halıcılığı geliştirmek ve teşvik etmek adına yukarıdaki adımları atarken üretimi de sıkı bir şekilde kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Devlet bu noktada Uşak ve Gördes gibi üretim merkezlerinde bulunan kadı ve müftü gibi yerel yöneticilere emirnameler göndererek üretimin kontrol altında tutulması gayreti içinde olmuştur. Devlet bu şekilde üretimin sürekliliğini sağlamaya çalışırken diğer taraftan halı dokuyucularının üretim aşamasında karşılaşılabileceği sorunları mahallinde çözmek

istemış ve bu şekilde bu önemli üretim alanının sorunlarını en aza indirmeye çalışmıştır (BOA. A.}MKT.47/47, H. 07/08/1262,1; BOA. C. İKTS.31/1520, H. 29/04/1262, 3).

Üretimin yerel yöneticiler aracılığıyla kontrol edilmeye çalışıldığı halıcılıkta, halı ve kilimlerin kontrolünün bizzat padişah tarafından yapılması devletin halı üretimine gösterdiği özen ve ehemmiyet açısından dikkate değer bir noktadır (BOA. İrade Dâhiliye [İ. DH]. 1286/101224, H. 17/08/1262, 1). Devlet sıkı bir şekilde üretimi kontrol ederken aynı zamanda halı tüccarlarına da üretimde sürekliliği sağlamaları konusunda çeşitli nişanlar vererek ve onları taltif ederek bu üretim alanında üretimi pekiştirmeye çalışmıştır (BOA. İ. MSM.79/2282, H.15/02/1263, 3 – 4; BOA. A.}MKT. 65/98, H. 22/02/1263, 1). Buraya kadar açıkladığımız gelişmeler neticesinde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı halı üretimi önemli bir aşama kaydetmiş ve ihracata yönelik potansiyelin etkisiyle üretim hacmi artış göstermiştir. Bu noktada, halıcılıkta önemli bir yer tutan belli üretim merkezlerinin 19. yüzyılın ikinci yarısından II. Meşrutiyet'e kadar olan tarihsel süreçteki üretim hacimlerini tespit edip açıklamak önem arz etmektedir.

1. Osmanlı Halılarının 19. Yüzyıldaki Üretim Hacmi

19. yüzyılın ikinci yarısında Batı Anadolu ve Anadolu coğrafyasının diğer mahallerinde üretilen halıların toplam üretim hacimleri hakkında elimizde kesin veriler bulunmamakla beraber farklı kaynak gruplarından elde edip derlediğimiz bilgiler sayesinde Osmanlı halılarının üretim hacimleri hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bu noktada Uşak, hem 19. yüzyıl hem de daha önceki yüzyıllarda halı üretiminde uzmanlaştığı için bu merkezin üretim kapasitesi önem arz etmektedir. Uşak'ta 1850'lerin ikinci yarısından – tespit edebildiğimiz kadarıyla en erken 1857 - itibaren W. Griffitt & Co. Smyrna gibi yabancı halı ticaret evleri kendileri de halı tüccarı olan acenteleri aracılığıyla Uşak'ta halı dokutturmaya başlamışlardır (BOA. Hariciye Nezareti Tercüme Odası [HR.TO]. 225/54, M. 20/03/1857, 2 – 3). Uşak'ta ticari halıcılıkta etkin olan Griffitt'in yanında Hacı Ali Efendi adında Müslüman bir tüccar da Uşak'ta halı atölyesi meydana getirmiştir. 1860'ların sonlarına doğru kaleme alınan kaynak bir eserde ismi verilmeyen bir halı ticaret evinin, Uşak'ta yıllık olarak yaklaşık 84. 375 m² halı üretiminde bulunduğu ve bu atölyede daimi olarak 3.000 genç kız ve kadının 300 halı tezgâhında halı dokudukları belirtilmiştir. Bu noktada halı üretiminin Uşak gibi mahallerde 1860'lardan itibaren merkezleşmeye doğru bir eğilim gösterdiği söylenebilir (Salaheddin Bey, 1867: 41 – 46). Uşak'taki bu merkezleşmenin izlerini 1870'li

yıllardan itibaren üretimde görmek mümkündür. 1870’li yıllarda Uşak’ta 3.000 tezgâhta 150.000 pik hacminde halı üretimi gerçekleştirilmekteydi (Scherzer, 2001: 101). Uşak’la beraber Batı Anadolu’da bulunan diğer halı üretim merkezlerinde 1880’li yıllarda üretim artışı sağlanmıştır. 1880’li yıllarda Uşak’taki yıllık halı üretim hacmi 75.000 m²’ye ulaşırken aynı zamanda 10.000 arşın kilim dokunmaktaydı; yine aynı tarihlerde Gördes’te 50.000 m² halı üretilirken bir diğer önemli merkez olan Kula’da ise yıllık üretim hacmi 30.000 m² gibi bir kapasiteye erişmişti. Bu dönemde üretilen halıların ihracat değerinin ise 3.000.000 Frank’ın üzerinde olduğu belirtilmiştir (Georgiades, 1885: 64).

1890’lı yıllarda da halı üretim hacmi özellikle Uşak gibi birtakım üretim merkezlerinde artış gösterirken, bazı merkezlerde ise üretim dalgalı bir seyir izlemiştir. Buna göre, 1890 yılında sadece Uşak’ta 300.000 arşın halı üretilmiş, yine aynı yıl Gördes ve Demirci’de halı üretimi 65.000 pik raddelerinde gerçekleşmişken Kula’da ise halı üretim hacmi 20.000 pik seviyelerinde kalmıştır (Issawi, 1980: 309). 1890/91 yıllarında Aydın Vilayeti’ne tâbi Batı Anadolu’daki bazı mahallerde yıllık üretim hacmi 400.000 arşını bulmuşken yine bu mahallerde dokunan seccadelerin sayısı 200.000’i aşmıştır. 1890/91 yıllarında üretilen bu halıların toplam değerinin ise bir buçuk milyar kuruş raddelerinde olduğu tahmin edilmektedir (Aydın Vilâyet Salnamesi, H. 1308: 747). 1890’ların başındaki bu üretim kapasitesi 1890’ların ortalarına doğru artış göstermiş ve bu yıllarda Uşak’ta 250.875 m² halı üretilirken aynı zaman zarfında Gördes’te 56.230 m², Kula’da ise 35.437 m² halı üretimi gerçekleştirilmiştir (Cuinet, 1894, C. 3, 408). 1890’ların ortasında Batı Anadolu Bölgesi’nde bulunan bazı halı üretim merkezlerinin üretim kapasiteleri aşağıdaki tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. 1890’ların Ortasında Batı Anadolu’da Bulunan Halı Üretim Merkezlerinin Üretim Kapasiteleri (m² ve pik² olarak)

YERLEŞİM YERİ	MİKTARLAR		DEĞER	
	Pik Kare (pik ²)	Metre Kare(m ²)	Osmanlı Lirası	Frank (Yaklaşık)
Uşak	446.00	250.875	169.400	3.896.200
Gördes	100.000	56.250	49.000	1.127.000
Demirci	45.000	25.312	23.000	529.000
Kula	63.000	35.437	37.500	862.500
Toplam	654.000	367.875	278.900	6.414.700

Kaynak: Cuinet, 1894, C. 3, 408.

Batı Anadolu'da bulunan bazı üretim merkezlerinin üretim kapasitelerini verdiğimiz tablo 1'deki üretim kapasitelerinin 20. yüzyılın hemen başında da artış eğilimini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. 1900 yılında Uşak'ın halı üretimi 490.000 pik kadardı, bu yılki üretimin toplam değeri ise 3.896.000 Frank olarak tahmin edilmektedir (Quataert, 1986: 477; Çakmak, 2008: 120). Uşak'taki bu üretim hacmi, II. Meşrutiyet öncesi 1905 – 06 yıllarında da artış eğilimini devam ettirmiş ve toplam üretim 800.000 arşını bulmuştur. İlgili yıllarda Uşak'taki toplam halı üretiminin değeri ise yaklaşık 250.000 Osmanlı Lirası olarak tahmin edilmektedir (Tüccarzâde İbrahim Hilmi, H. 1323: 124). 1907 yılında ise Uşak, yaklaşık 500.000 arşın kadar halı üretebilmiştir. Üretilen bu miktarın toplam değeri bilinmemekle beraber, üretimin 200 – 250.000 Osmanlı Lirası raddelerinde olduğu kaydedilmiştir (İkdam, 19/M/1325, S.4583, 2). Verilen rakamlardan da anlaşılacağı üzere Uşak'taki halı üretimi dalgalı bir seyir izlemekle beraber genel anlamda üretim artış eğilimi göstermiştir. Uşak'ın Osmanlı halıcılığında lokomotif görevi görmesinden dolayı 1870'lerden II. Meşrutiyet'e kadar olan süreçteki üretim kapasitesi tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Uşak'taki Toplam Halı Üretim Miktarı ve Bu Üretimin Değeri (1870 – 1907)¹

Yıllar	Üretim Miktarı	Üretim Değeri
1870	150.000 pik	-----
1885	75.000 m ²	-----
1890	300.000 arşın	-----
1894	250.875 m ²	169.400 Osmanlı Lirası (OL)
1896 – 97	150.000 m	-----
1900	490.000 Pik	3.896.000 Frank
1905 – 06	800.000 arşın	250.000 OL
1907	500.000 arşın	200 – 250.000 OL

1908 öncesi Uşak'taki halı üretimi 500.000 arşını bulurken aynı yıl Gördes, Kula ve Demirci gibi mahallerde halı üretim miktarı yaklaşık olarak 800.000 arşına ulaşmıştır. 1907 yılında bu bölgelerde sırasıyla Uşak'ta 500.000, Gördes'te 150.000, Kula'da 70.000 ve Demirci'de 50.000 arşın halı üretimi gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık 800.000 arşını bulan bu üretimin değeri ise 300.000 Osmanlı Lirası'ydı (İkdam, 19/M/1325, S. 4583, 2). Yukarıda verilen tabloda da görüldüğü üzere Osmanlı halılarının 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren üretim

¹ Bu tablodaki bilgiler şu kaynaklardan derlenmiştir: 1870 yılı için Scherzer, 2001: 101; 1885 yılı için Georgiades, 1885: 64; 1890 yılı için Issawi, 1980: 309; 1894 yılı için Cuinet, 1894, C. 3, 408; 1896 – 97 yılları için Ali Cevad H. 1314, C. 2, 548; 1900 yılı için Quataert, 1986: 477; 1905 – 06 yılları için Tüccarzâde İbrahim Hilmi, H. 1323: 124; 1907 yılını için İkdam, 19/M/1325, Sayı: 4583, 2.

miktarlarında artış olduğu ve Uşak gibi kimi bölgelerde on yıldan daha az bir zaman zarfında üretimin 3 kattan daha fazla artış kaydettiği anlaşılmaktadır.² Osmanlı halılarının üretim hacminin önemli bir seviyeye ulaştığı bu dönemde halıların yurt dışına ihracatı da bu noktada anlam kazanmıştır.

2. Osmanlı Halılarının 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Yurt Dışına İhracatı

2.1. İzmir Limanı ve Osmanlı İhracatındaki Önemi

Osmanlı halılarının yurt dışına ihraç edilmesi ve bu ticaretin ivme kazanması 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha görünür bir hâl almıştır. Bu görünürlüğün en önemli sebepleri Batı Anadolu'nun bu dönemde dünya ekonomisiyle daha yoğun ilişkiler içine girmesi ve yine yüzyılın ikinci yarısından itibaren inşa edilen demiryollarıdır. Demiryollarının inşa edilmesiyle Osmanlı tarımsal ürünleri ile yarı mamul ve mamul ürünlerinin ihracatı ivme kazanmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen ve işletmeye açılan İzmir – Aydın ve İzmir – Kasaba (Turgutlu) demiryolu hatları ile İzmir gibi önemli bir liman hinterlandıyla bağlantı kurabilmiş ve bu hatların inşası Batı Anadolu'da ekonomik anlamda önemli gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuştur (Kurmuş, 1974: 51 – 75; Varlık, 1976: 13 – 26; Akyıldız, 1992: 114 – 121).

İzmir'in demiryolu hatlarıyla Anadolu ile bağlantı kurmasının yanında İzmir limanı da hem Batı Anadolu'ya özgü ürünler hem de Osmanlı ürünlerinin ihracatı için önemli bir yer tutmaktaydı. İngiltere'nin İzmir konsolosu Cumberbatch 1864 yılında İzmir limanının önemini şu sözlerle açıklamaktaydı:

Bu liman Doğu Akdeniz'in en önemli limanıdır; kapasitesi ve giriş kolaylığı açısından dünyada başka bir eşi yoktur. Etrafı tamamen dağlarla çevrilidir. Kıyıdan hemen sonrası derinleşmektedir. Körfezin girişinde güçlü bir korunma vardır; giriş yarım mile kadar daralmıştır ve Gediz'in alüvyonlu topraktan oluşturulmuş ağzına bağlıdır, ancak bu giriş iyi ışıklandırılmış ve işaretlendirilmiş olduğundan burada denizcilik tehlikeli değildir. Demirleme yeri iyidir ve liman her yönden esen rüzgâra karşı korunaklıdır. (İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864 – 1914), 1998: 1).³

² Uşak'ta halı üretimi 1885 yılında yaklaşık 75.000 m² iken 10 yıldan daha kısa bir zamanda 250.000 m²'ye yükselmiştir. Buradan yola çıkarak Uşak'taki halı üretiminin bu dönemde 3 kattan fazla artış kaydettiği söylenebilir. Bkz. Tablo 2'de verilen bilgiler.

³ İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864 – 1914) adlı eser bundan sonraki referanslarda İzmir ticareti kısaltması ile verilecektir.

Osmanlı halılarının yurt dışına ihracatı yukarıda açıklamaya çalıştığımız ekonomik değişim ve gelişmelerle anlam kazanmaktadır; çünkü bu gelişmelerle beraber İzmir limanı Osmanlı Anadolu'sunun en önemli ihraç limanı haline gelmiş ve İzmir ticareti 1840'lardan 1870'lere dek yaklaşık 30 yılda 3 kat artış göstermiştir. Bu artış da demiryolu hatlarının Batı Anadolu ile bütünleşmesi ile İzmir limanına gelen buharlı gemi sayısındaki artış temel nedenler arasındaydı (Reports by Her Majesty's Consuls on British Trade Abroad, Part III, 1873: 739 – 744; İzmir Ticareti, 1998: 18, 37 – 39). İzmir ticaretinin 3 kat artış gösterdiği dönemde uluslararası ticaret hacmi de yaklaşık 5 kat artış göstererek 400 milyon Sterlinden (£) 2 milyar £'e yükselmiştir (Hobsbawn, 2018: 128). İzmir ticareti artış gösterirken, 1866 yılından sonra – ki bu yıl demiryolu hatlarının açıldığı yıla denk geliyordu – İzmir limanı aracılığıyla İngiltere'ye yapılan ihracat da önemli bir seviyeye ulaşmıştı. İngiltere'ye 1866 yılında 1.520.040 £ değerinde ihracat yapılmışken bu miktar 1869'a kadar sürekli artış göstermiş ve 1869 yılında 2.015.000 £ değerinde ihracat yapılmıştır. 1870 yılında ihracat 1.243.800 £'e gerilerken 1866'dan 1870'e kadar olan 5 yıllık dönemde İngiltere'ye yapılan ihracat ithalattan hep daha fazla olmuştur (Reports by Her Majesty's Consuls on British Trade Abroad, Part III, 1873: 739).

2.2. Osmanlı Halılarının Yurt Dışına İhracatı

İzmir'in artan önemi ve ticaret hacminin genişlediği bu dönemde Osmanlı halılarının İzmir limanı üzerinden yapılan ihracatını takip etmek mümkün hale gelmiştir. Buna göre, elimizde bulunan konsolosluk raporlarına dayanarak 1864 yılında yapılan halı ihracatının değer bazında toplam 32.860 £ olduğu anlaşılmaktadır. Bu ihracatın, 18.800 £'lik kısmı kumaş ihracatıyla beraber İngiltere'ye yapılmışken 14.060 £ değerinde ihracat ise diğer ülkelere yapılmıştır (Foreign Office [FO].78/1888, Annual Report of Smyrna, 1864). 1864 yılından sonra 1868 yılında İzmir limanından yapılan halı ihracatı 1864 yılında olduğu gibi yine kumaş ihracatı ile birlikte verilmiştir. Bu yıl, 16.670 paket halı ve kumaş ihraç edilirken bu ticaretin toplam değeri 350.320 £'e erişmişti. 1868 yılında İzmir limanı üzerinden yapılan toplam ihracatın değeri ise 4.632.270 £ idi. Halı ve kumaş ihracatının İzmir limanı üzerinden yapılan toplam ihracattaki payı 1868 yılında %7.5 civarındaydı. Halı ihracatı 1868 yılında, kuru meyve, afyon ve çeşitli eczai bitkiler ile ismi açıklanmayan ve öteberi olarak kaydedilen ihracat kalemlerinden sonra 4. sırada yer almaktaydı (Commercial Reports Received at Foreign Office from Her Majesty's Consul in 1869, (1870): 79).

1870'lerin başında yurt dışından Osmanlı halılarına olan talebin yıllara göre değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bunun temel nedenlerinden biri halının ham maddesi olan yünün bazı yıllarda fiyatının oldukça yükselmesi idi ki fiyatı artan yün ham madde olarak başta İngiltere olmak üzere Amerika ve diğer ülkelere ihraç ediliyordu. Yün fiyatlarının düşüş gösterdiği yıllarda ise halı ihracatı artış göstermiştir. Ayrıca bu dönemde yapılan uluslararası sergiler, halı ihracatını olumlu anlamda etkilemiştir (İzmir Ticareti, 1998: 31 – 33; 40). Bu anlamda 1873 yılında organize edilen Viyana Sergisi nedeniyle Osmanlı halılarının rağbet gördüğü ve bir önceki yıl 840 balya halı ihraç edilirken 1873 yılında 1408 balya halının ihraç edildiği ve ihracatın %67.6 artış kaydettiği görülmektedir (Baskıcı, 2005: 198). Osmanlı halılarının ihracatı 1870'lerin ortasından itibaren artış trendine girmiş ve bu trend 1876 yılına kadar devam etmiştir. 1876 yılında, İzmir limanından yapılan brüt halı ihracatı miktar olarak 2.997 balya iken bu ticaret hacminin değeri ise 196.103 £'e tekabül etmekteydi. Aynı yıl İzmir üzerinden yapılan toplam brüt ihracat değeri ise 4.630.000 £ idi. 1876 yılında İzmir limanından yapılan brüt halı ihracatı, toplam brüt ihracat içinde %4.23'lük bir paya sahipti (Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce of their Consular District, 1877: 1041).

Osmanlı halılarının yurt dışına ihracı 1880'lere doğru devam etmiş ve 1877 – 1881 yılları arasındaki 5 yılda yıllık ortalama 2.500 balya ihraç edilmiştir. İhraç edilen her balya 100 yarda kare [yd^2]⁴ halı kapasitesine sahip olduğundan belirtilen yıllarda yıllık 250.000 yd^2 veya diğer bir anlatımla 209.000 m^2 halı ihraç edilmiştir. Yaptığımız hesaplamalara göre 1877 – 81 yılları arasında 1.250.000 yd^2 halının yurt dışına ihraç edildiği anlaşılmaktadır. 100 yd^2 halı kapasitesine sahip bir balyanın değeri ise yaklaşık olarak 50 İngiliz £'i idi. Yıllık 2.500 balyanın ihraç edildiği göz önüne alındığında bu ticaretin toplam değeri de 125.000 £'e tekabül etmektedir. Bu yıllarda halı ihracatının 2/3'ü İngiltere'ye yapılırken İngiltere'nin ardından Amerika ve Fransa gibi ülkeler geliyordu (İzmir Ticareti, 1998: 68 – 69).

⁴ İngilizler, 19. yüzyıl ve daha sonraki zamanlarda yarda kare [square yard] olarak bilinen bir ölçü sistemini benimsemişler ve ticari uygulamalarda bunu kullanmışlardır. İngiliz konsolosluk raporlarında ihraç edilen halılar için yarda kare kullanılmış ve her balyanın 100 yd^2 halı kapasitesine sahip olduğu belirtilmiştir. Bir yarda kare yaklaşık olarak 0. 83.6 m^2 'ye denk geliyordu. Araştırmamızda kaynaklar yarda kareyi kullandığı ve hesaplamalarda kolaylık sağlayacağını düşündüğümüz için yarda kareyi kullandık. Örnek bir rapor için bkz. Report for the Years 1902 – 1903 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna (1904). Londra: Harrison and Sons, 7.

Osmanlı halılarının ihracatı 1880'lerin ortalarına kadar artarak devam etmiş ve yıllık olarak 3.000 balyaya yakın bir ihracat kapasitesine erişmişti. 1882 – 85 yılları arasındaki halı ihracatı, 1877 – 81 yıllarındaki ihracata göre %23 oranında bir artış göstermiştir. Bu %23'lük artışta orta ve alt kalitedeki halılar önemli bir rol oynamış, daha iyi kalitedeki halıların ihracatında ise böyle bir artış söz konusu olmamıştır. 1885'e kadar olan zaman diliminde Osmanlı halılarının bir numaralı alıcısı olarak İngiltere önemini korurken İngiltere'den sonra ise Amerika ve Fransa gibi halı tüketiminin önem kazandığı ülkeler gelmekteydi (Report for the Years 1882 – 1885 on the Trade of Smyrna, 1886: 11). 1882 – 85 yılları arasındaki halı ihracatının daha somut bir şekilde anlaşılabilmesi için ilgili yıllardaki halı ihracatının miktar ve değeri tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. 1882 – 85 Yılları Arası İzmir Limanı Üzerinden Yapılan Halı İhracatının Miktar ve Değeri⁵

Yıllar	Miktar (Balya)	Değer (£)
1882	2.630	118.350
1883	2.677	120.465
1884	3.376	148.544
1885	3.201	128.040

Kaynak: Report for the Years 1882 – 1885 on the Trade of Smyrna, 1886: 9.

Osmanlı halılarının 1880'lerdeki en önemli müşterisi mütemediyen ifade edildiği gibi İngiltere idi. İngiltere'nin bu önemi İzmir limanına giren ve çıkan İngiliz bandıralı gemi sayısında da kendisini göstermektedir. 1882 yılında İzmir limanına giren İngiliz bandıralı toplam gemi sayısı 294, bunların toplam tonajları ise 258.084 tondur. Aynı yıl Fransız bandıralı toplam gemi sayısı 164; bunların yük ve tonajları 211.355 ton iken; Avusturya 180 gemi ve 193.213 tonajla limana giren gemi sayısı bakımından 3. sırada yer alıyordu. Aynı yıl, Rusya ise 116 gemi ve 184.213 tonla Avusturya'dan sonra 4. sırada yer almaktaydı (Report for the Years 1882 – 1885 on the Trade of Smyrna, 1886: 2). İngiltere'nin 1880'lerin başında İzmir limanına giren – çıkan gemi sayısındaki üstünlüğü 1890'lara doğru da devam etmiş ve İngiltere 1885'ten sonraki yıllarda da sayısal çoğunluğu elinde buldurmaya devam etmiştir (Report for the Year 1886 on the Trade of Smyrna, 1887: 2; Report for the Year 1888 on the Trade of Smyrna, 1889: 2).⁶ Gemi sayısı ve yük taşımacılığındaki bu üstünlük İngiltere'yi

⁵ Miktar: balya, Değer: İngiliz Sterlini olarak.

⁶ Bu yorum ve değerlendirmemiz, 1886, 1888 – 1889 yıllarındaki istatistiklere dayanmaktadır.

İzmir limanından yapılan ihracatın da en önemli müşterisi haline getirmiş, 1886 yılında İzmir limanından İngiltere'ye 1.499.038 £ değerinde ihracat yapılırken aynı yıl Fransa'ya yapılan ihracatın toplam değeri ise sadece 588.109 £ olarak gerçekleşmiştir (Report for the Year 1886 on the Trade of Smyrna, 1887: 4). İngiltere'ye toplam 1.499.038 değerinde ihracat yapılırken halı ihracatı 1886 yılında 3.174 balya olarak gerçekleşmiş diğer bir anlatımla 317.400 yd²'lik bir ihracat gerçekleştirilmiştir. Bu ihracatın değeri ise 142.800 £ idi (Report for the Year 1886 on the Trade of Smyrna, 1887: 4 – 5).

İzmir limanıyla yurt dışına yapılan halı ihracatı 1880'lerde dalgalı bir seyir izlemekle beraber 1888 yılında kaydedilen istatistiklerden anlaşıldığı kadarıyla İngiltere'nin önemini koruduğu ayrıca Amerika ve Fransa gibi ülkelerin de bu ihracatta önemli paya sahip oldukları anlaşılmaktadır. 1888 yılında İngiltere'ye 1.839, Amerika'ya 354, Fransa'ya 283, Avusturya – Macaristan'a 97 balya halı ihraç edilmiştir. Aynı yıl Avrupa'nın önemli ekonomilerinden Almanya ile Belçika'ya halı ihracatı gerçekleşmezken İtalya'ya 31, Hollanda'ya ise 7 balya gibi oldukça sınırlı sayıda halı ihracatı gerçekleşmiştir. 1888 yılında ismi verilmeyen Osmanlı limanlarına da 34 balya kadar halı gönderilmiştir. Bu yıl ihraç edilen balya sayısı 2.651'de kalmış, bu ticaretin değeri de 159.060 £ olarak gerçekleşmiştir. 1888 yılında İzmir limanı aracılığıyla yapılan ihracatın toplam değeri 3.867.087 £ iken, bu ihracat değeri içinde halı ihracatı yaklaşık %4.11'lik bir orana sahip olmuştur (Report for the Year 1888 on the Trade of Smyrna, 1889: 3).

Anadolu menşeli Osmanlı halılarının 1890'lara doğru da ihracatı kesintisiz devam etmiş ve 1890 yılında sadece İngiltere'ye 1.891 balya yani 189.100 yd² halı ihraç edilmiştir. İngiltere ile yapılan bu ticaretin toplam değeri ise 124.272 £ kadar olmuştur. 1890 yılında diğer ülkelere yapılan halı ihracatı bilinmemekle beraber İzmir'den yapılan toplam halı ihracatı 208.944 £'e ulaşmıştı. 1890'da yapılan halı ihracatı 1888 yılına göre 49.884 İngiliz £'i kadar bir artış göstermiştir (Report for the Years 1890 on the Trade of Smyrna and District, 1891: 5). 1890 yılında diğer ülkelere yapılan halı ihracatının miktarı bilinmemekle beraber yaptığımız hesaplamalara⁷ göre bu yıl içinde diğer ülkelere yaklaşık 1.283 balya halı ihraç edilmiştir. İngiltere'nin

⁷ Hesaplamalar, Report for the Years 1890 on the Trade of Smyrna and District, 1891: 5'te verilen tablodaki ihracat değerleri kullanılarak yapılmıştır. 1890 yılında yapılan halı ihracatının değeri 208.944 £ idi, salt İngiltere'ye yapılan ihracat 124.272 £ iken diğer ülkelere 84.672 £ değerinde ihracat yapılmıştır. 1890 yılında her balyanın ihraç fiyatı yaklaşık 66 £ olduğu göz önüne alındığında, buradan 84.672/66 = yaklaşık 1.283 balyanın ihraç edilmiş olduğu anlaşılır.

başı çektiği halı ihracatında İngiltere ile birlikte diğer ülkelere yapılan halı ihracatı 3. 174 balyaya yani 317.400 yd² halıya ulaşmıştır (Report for the Years 1890 on the Trade of Smyrna and District, 1891: 5). 1890 yılında İzmir limanı ile yapılan ihracatın toplam değeri 3. 708.140 £ iken bu ihracatın 1. 723. 346 £'lik kısmı sadece İngiltere yapılmış, halı ihracatı toplam ihracat içinde 208.944 £'lik bir değer ile yaklaşık %5.6'lık bir paya sahip olabilmektedir (Report for the Years 1890 on the Trade of Smyrna and District, 1891: 2).

Anadolu – Osmanlı halılarının yurt dışına ihracatı 1900'lere doğru artış eğilimi göstermiştir. Bu artışı İzmir limanı ile yapılan ve 1890'lardaki halı ihracatının miktar ve değerlerini seçili yıllar bazında gösteren tablo 4'ten takip etmek mümkündür.

Tablo 4. 1890'ların Seçili Yıllarında İzmir Limanı'ndan İhraç Edilen Halıların Miktar ve Değerleri⁸

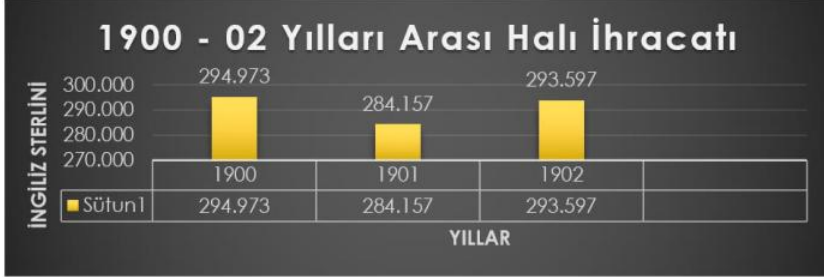
Yıllar	Miktar (Balya)	Değer (£)
1891	3.013	204.860
1894	3.210	192.600
1897	5.424	-----
1898	5.561	336.500
1899	5.352	301.050

Yukarıdaki tablo 4'te görüleceği üzere Anadolu menşeli Osmanlı halılarının 1890'ların sonlarına doğru hem miktar hem de değer olarak artış eğilimi içinde olduğu anlaşılmaktadır, bu noktada halı ihracatının 1898 yılında 336.500 £ değerinde gerçekleşmiş olması dikkat çekicidir. Anadolu halılarının ihracatı 20. yüzyılın başında da 1890'lardaki değerlere yakın oranlarda ihraç edilmeye devam etmiştir. 1900 yılında İzmir limanı aracılığıyla çoğunluğu yine İngiltere'ye ait olmak üzere toplam 294.973 £ değerinde halı ihracatı yapılmıştır⁹ (Report for the Year 1902 – 03 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1904: 16).

⁸ Tablo 4'teki bilgiler için şu kaynaklar kullanılmıştır: 1891 yılı için, Report for the Year 1891 on the Trade of Smyrna and District, 1892: 5; 1894 yılı için, Report for the Year 1894 on the Trade of Smyrna, 1895: 3; 1897 – 1899 yılları için, Report for the Years 1897 – 99 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1900: 23.

⁹ 1900 yılında yapılan halı ihracatı hakkında iki farklı kaynaktan iki farklı rakam verilmiştir. Bunlardan biri, Report for the Year 1900 on the Trade of the Consular District of Smyrna, 1900: 6'da 1900 yılı için ihracat değeri 240.000 £ verilirken, Report for the Year 1902 – 03 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1904: 16'da ihracat değeri 294.973 £ olarak verilmiştir. Biz araştırmamızda, 1904 yılında yayımlanan rapordaki bilgileri kullandık, bunun en önemli nedeni 1900 yılından sonraki ihracat oranlarının birbirine yakın değerlerde olmasıdır. İlgili yıllarda halı ihracatının sert bir düşüş yaşamadığı ilgili konsolosluk raporlarından anlaşılmaktadır.

20. yüzyılın başında 1900 – 02 yılları arasındaki zaman diliminde Anadolu menşeli Osmanlı halılarının yurt dışı piyasalarına yapılan ihracatının değeri grafik 1’de verilmiştir.

Grafik. 1. 1900 – 02 Yılları Arası İzmir Limanıyla İhraç Edilen Halıların Değeri (£ Olarak)

Kaynak: Report for the Year 1902 – 03 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1904: 16.

20. yüzyılın ilk yıllarında İzmir’den ihraç edilen halıların 2/3’ü İngiltere’ye geri kalanı ise Fransa, Avusturya – Macaristan ve Almanya’ya ihraç edilmiştir. İngiltere’nin 20. yüzyılın başında Osmanlı halılarına olan ilgisinin çeşitli nedenleri bulunmaktaydı. Öncelikle Anadolu halıları görece ucuzdu ve İngiltere bu dönemde dünya halı ticaretinde etkin bir rol oynamaktaydı. İngiltere, ilgili yıllarda sadece Avrupa için değil aynı zamanda tüm uluslararası halı ticareti için antrepo görevi görmekteydi (Report for the Year 1902 – 03 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1904: 7). 1880 ve 1890’ların önemli Osmanlı halı ithalatçılarından Amerika ise 20. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı’dan daha az miktarda halı ihraç etmeye başlamıştır. Bu durum 1896’dan beri hissedilmekle beraber 20. yüzyılın ilk yıllarında daha net görünmeye başlamıştır. Amerika’nın 1896 yılından itibaren korumacı gümrük politikaları kapsamında Osmanlı halılarına yüksek gümrük vergisi uygulamaya başlaması Osmanlı halılarının Amerika piyasasında revacına sekte vurduğu gibi bu piyasaya yapılan halı ihracatını da olumsuz etkilemiştir (BOA. Dâhiliye Mektubi Kalemi [DH. MKT]. 2547/116, H.10/07/1319, 1). Amerika halı piyasasında Osmanlı halılarının rağbet ve revacı düşerken Osmanlı halılarından doğan boşluk İran ve Hindistan üretimi halılarıyla karşılanmış ve 20. yüzyılın başında bu iki ülkeden Amerika’ya ihraç edilen halılar daha çok rağbet görmeye başlamıştır (Report for the Year 1902 – 03 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1904: 7).

20. yüzyılın başında Osmanlı halılarına yüksek gümrük vergisi uygulayan ülkeler sadece Amerika'yla sınırlı kalmamış aynı zamanda Fransa,¹⁰ Almanya ve Avusturya – Macaristan gibi ülkeler de Osmanlı halılarına karşı yüksek gümrük vergileri uygulamışlardır (BOA. DH. MKT. 2547/116, H. 10/07/1319, 1; Report for the Year 1902 – 03 on the Trade and Commerce of the District of Smyrna, 1904: 7 – 8). Avrupa ülkelerinin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren korumacı ekonomik politikalara ve bu politikaların doğrudan sonuçları arasında yer alan yüksek gümrük vergilerini uygulamaya başlaması ekonomik ilişkileri etkilemiş ve bu yüksek gümrük oranları I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde de devam etmiştir (Pollard, 1992: 259, 263 – 264). Almanya gibi kimi Avrupa ülkelerinin öteden beri uyguladıkları gümrük oranlarını 20. yüzyılın başında bir misli yükseltmeye niyetlenmeleri Gördes, Kütahya gibi Osmanlı halı üretim merkezlerinde paniğe sebep olmuş ve bu merkezlerde bulunan halı tüccarları Dâhiliye Nezareti'ne dilekçeler gönderip tek geçim kaynakları olan halıcılığın sona ermesinden korktuklarını belirterek bu durum karşısında devlet nezdinde gerekli tedbirlerin alınmasını talep etmişlerdir (BOA. DH. MKT. 2546/13, H. 05/07/1319, 1).

Almanya'nın Anadolu - Osmanlı halılarına karşı yüksek gümrük oranları uygulamak istemesi Osmanlı yöneticilerinde bu yüksek vergilerin diğer Avrupa ülkeleri tarafından da uygulanacağı endişesini yaratmıştır. Bundan dolayı devlet yöneticileri Uşak ile Kula gibi halı üretim merkezlerine bu konuda gerekli tedbirlerin alınmasını istemişlerdir (BOA. DH. MKT. 2547/116, H. 10/07/1319, 1). Almanya'nın Osmanlı halılarına yüksek gümrük vergisi uyguladığı dönem aynı zamanda Almanya'nın Osmanlı halılarını yüksek miktarda ithal ettiği döneme denk gelmektedir (Report for the Year 1902 – 03 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1904: 7).¹¹ Osmanlı halılarına yüksek gümrük vergi uygulaması 20. yüzyılın daha sonraki yıllarında da devam etmiş ve Fransa gibi ülkelerin gümrük vergilerini sürekli yükseltmesi halı üreticilerini zor durumda bırakmıştır (BOA. Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi [DH. MÜ]. 68/12, H. 08/04/1328, 1 – 2). Fransa'nın uyguladığı gümrük vergisi

¹⁰ Osmanlı halılarının batı piyasalarında rağbet görmesi Fransa gibi kimi Avrupa ülkelerini Osmanlı halılarına karşı görece erken bir tarihte gümrük oranlarını yükseltmesine sebep olmuştur. Her ne kadar Fransa'nın bu tutumunun ikili ekonomik ve ticari ilişkilere zarar vereceği belirtilmişse de Fransa, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı halılarına yüksek gümrük oranları uygulamaktan kendisini alamamıştır. Bkz. Georgiades, 1885: 64.

¹¹ Bu konsolosluk raporundan anlaşıldığı kadarıyla Almanya'nın halı ithalatı 1890'lardan önce oldukça düşük miktarlarda seyrediyorken bu süreç 1890'ların sonundan itibaren değişmeye başlamıştır.

1910'lu yıllarda Osmanlı'dan ithal edilen halıların cins ve düğüm sayısına göre alınan spesifik bir gümrük tarifesine dayanmaktaydı. Bu gümrük tarifesine göre halılar 3 kısma ayrılıyor ve her bir kısım için farklı bir vergi oranı uygulanıyordu. Buna göre 1. kısımda bulunan halılara m² itibariyle 6.5, ikinci kısımda bulunan halılara 8, üçüncü kısımda bulunanlara da 12 Frank gümrük vergisi tarh edilmişti (BOA. DH. MUİ. 68/12, H. 08/04/1328, 3 – 5).

20. yüzyılın başında ve daha sonra 1910'lu yıllarda da uygulanan yüksek gümrük vergilerine rağmen Osmanlı halılarının ihracatı dalgalanmalar göstermekle beraber önemini korumuş ve yüzyılın hemen başında yurt dışı piyasalarına önemli miktar ve değerde halı ihraç edilmiştir. Bu noktada 1903 yılında İzmir limanı ile yurt dışına 1.648 ton halı ihraç edilmiş ve bu ticaretten yaklaşık 361.653 £ gelir elde edilmiştir. 1903 yılında yapılan halı ihracatının %50'si İngiltere'ye yapılmış ve bu anlamda İngiltere 20. yüzyılın başında da Osmanlı halılarının bir numaralı alıcısı olmaya devam etmiştir. Aynı yıl yapılan halı ihracatının diğer %50'lik kısmı ise Fransa, Avusturya – Macaristan, Almanya gibi Avrupa ülkeleri ile Amerika'ya yapılmıştır (Report for the Year 1904 on the Trade and Commerce of the District of Smyrna, 1905: 18). İngiltere'nin Osmanlı halılarının en önemli müşterisi olması daha öncesinde de ifade edildiği üzere İngiltere'nin dünya halı ticaretinde etkin bir rol oynamasından ileri gelmekteydi. İngiltere, İzmir limanı ile yapılan halı ihracatında 19. yüzyılın son çeyreğinden 20. yüzyılın başına kadar önemini korumuş ve aynı zamanda İzmir limanı ile yapılan toplam ihracat içinde de 1908'e kadar olan süre zarfında %50'nin üzerinde bir paya sahip olabilmıştır (Report for the Year 1904 on the Trade and Commerce of the District of Smyrna, 1905: 8; Report for the Year 1909 on the Trade of Smyrna, 1910: 11).¹²

İngiltere İzmir limanı ile yapılan ihracattaki önemini korurken Osmanlı halı ihracatı, 20. yüzyılın ilk yıllarında dalgalı bir seyir izlemekteydi. 1904 yılında yapılan halı ihracatı bir yıl öncesine göre hem miktar hem de değer olarak düşüş göstermiştir. 1904 yılındaki halı ihracatı miktar olarak 1.452 ton olarak gerçekleşirken değer olarak da 281.203 £ civarında kalmıştır. 1904 yılında yapılan halı ihracatının yarısı yine İngiltere'ye yapılırken diğer yarısı ise Avrupa ülkelerine

¹² 1904 yılında İzmir'den yapılan ihracat içinde İngiltere'nin oranı %57 iken, daha sonra 1906 – 08 yıllarında bir miktar gerileyerek %52.6'ya düşmüştür. Düşüş eğilimi göstermekle beraber İngiltere'nin bu süre zarfında Osmanlı ihracatında %50'nin üzerinde bir paya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Report for the Year 1904 on the Trade and Commerce of the District of Smyrna, 1905: 8; Report for the Year 1909 on the Trade of Smyrna, 1910: 11.

yapılmıştır (Report for the Year 1905 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1906, s. 15). 1905 yılına gelindiğinde İzmir'den yapılan halı ihracatı 7. 615 balya olarak gerçekleşmiş, diğer bir ifadeyle 1. 639 ton halı İzmir limanı ile yurt dışı piyasalarına ihraç edilmiştir (Report for the Year 1906 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1907: 13). Bu yıl yapılan halı ihracatının değeri ise 331. 892 £ idi. Bu ihracatın önemli bir kısmı yine İngiltere'ye yapılırken diğer kısmı da Avrupa ülkelerine yapılmıştır (Report for the Year 1907 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1908: 14).

1906 yılında yapılan halı ihracatı bir miktar artış göstererek 7. 835 balyaya yükselmiş diğer bir anlatımla 1.713 ton halı ihraç edilmiştir (Report for the Year 1906 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1907: 13). Bu yıl yapılan halı ihracatının değeri ise 332. 674 £ olmuştur (Report for the Year 1907 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1908: 14). Bir sonraki yıl olan 1907 yılında 6.795 balya ya da diğer bir anlatımla 1.424 ton halının ihraç edildiği anlaşılmaktadır. 1907 yılında ihraç edilen halıların değeri ise 276. 283 £ raddelerindeydi. Bu ihracat değeri içinde İngiltere 140.158 £'lik halı ithalatıyla ilk sırada yer alırken Fransa, Avusturya – Macaristan, Belçika gibi Avrupa ülkeleri İngiltere'nin ardından geliyordu (Report for the Year 1909 on the Trade of Smyrna, 1910: 46, 57). Osmanlı halılarının II. Meşrutiyet'in ilk yılı olan 1908 yılındaki ihracatı ise miktar olarak 6. 190 balya ve 1.227 tonu bulmuştu. 1908 yılında İzmir limanı ile yapılan halı ihracatının değeri 313. 115 £ idi. İngiltere, 1908 yılında yapılan halı ihracatında 159.982 £ pay ile halı ithalatında yine ilk sırada yer alıyordu. 1908 yılında yapılan halı ihracatı ülkeler bazında ele alındığında Fransa'nın önemini koruduğu ve ardından Avusturya – Macaristan'ın geldiği görülmektedir (Report for the Year 1909 on the Trade of Smyrna, 1910: 49, 57). II. Meşrutiyet öncesindeki 4 yılın halı ihracatının daha iyi anlaşılabilmesi adına tablo 5'te 1905 – 1908 yılları arası İzmir limanı ile yapılan halı ihracatının miktar [balya - ton] ve değeri (£) verilmiştir.

Tablo 5. 1905 – 1908 Yılları Arası İzmir Limanıyla İhraç Edilen Halıların Miktar ve Değerleri¹³

Yıllar	Miktar (Balıya)	Miktar (Ton)	Değer (£)
1905	7. 615	1. 639	331. 892
1906	7. 835	1. 713	332. 674
1907	6. 795	1. 424	276. 283
1908	7. 615	1. 639	331. 892

Yukarıdaki tablo 5’te de görüldüğü üzere Anadolu menşeli Osmanlı halılarının II. Meşrutiyet Dönemi’ne doğru ihracatı hafif dalgalı bir seyir izlemekle beraber ihracatın belli bir seviyeye ulaştığı ve aynı zamanda 1908 yılından önceki dört yılda ihracattan elde edilen gelirin de ortalama 318.000 £ civarında olduğu anlaşılmaktadır. Burada verilen rakamlar sadece İzmir limanıyla yapılan halı ihracatına dayandığından Osmanlı halılarının II. Meşrutiyet öncesi toplam ihracatının 500.000 Osmanlı Lirası raddelerinde olduğu söylenebilir ki elimizde bulunan birtakım veriler de bu görüşümüzü doğrulamaktadır (Ahenk, 24/C/1325, S. 3361, 3). Osmanlı halıları, II. Meşrutiyet’e kadar olan süreçte 500 bin liralık bir ticaret hacmine ulaşmakla beraber Avrupa ve Amerika piyasalarından gelen talep bu miktarın çok üstünde seyrediyordu. Dönemin süreli yayınlarında yurt dışına ihraç edilen halıların birkaç katının daha ihracatı yapılabilse bu miktarın bile çok rahatlıkla Avrupa ve Amerika piyasalarında tüketilebileceği belirtiliyordu (Ahenk, 24/C/1325, S. 3361, 3). Avrupa ve Amerika’daki bu talep, 1908 yılından itibaren The Oriental Carpet Manufacturers Limited [Şark Halı Kumpanyası] gibi halıcılıkta tekelleşen şirketlerin Osmanlı halı üretimini ele geçirmelerinin de temel nedenlerinden birisini oluşturmuştur. The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, gibi yabancı halı şirketleri I. Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde Batı’dan gelen bu talebi karşılamak adına hem üretim, ticaret hem de halıların yurt dışına ihracatını ellerine alarak I. Dünya Savaşı’nın başladığı 1914 yılına kadar dünyanın birçok farklı noktasına Anadolu menşeli halıları ihraç etmişler ve bu ticareten önemli kârlar elde ederek şirket sermayesini I. Dünya Savaşı’ndan önce 1.000.000 £’ne yükseltmişlerdir (Yılmaz, 2020: 190 vd).

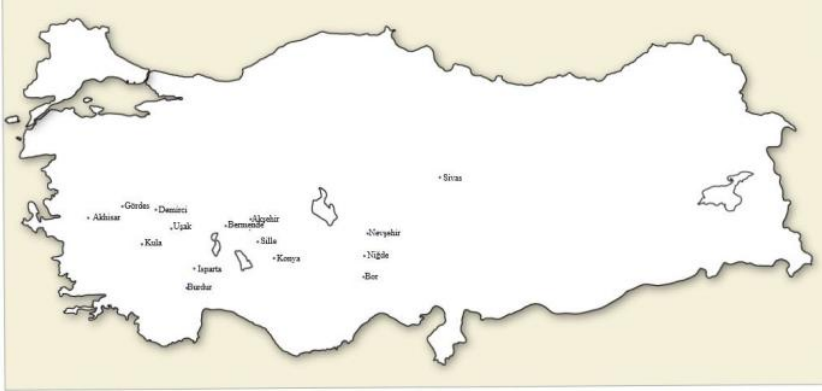
Osmanlı halılarının ihracatını II. Meşrutiyet’e kadar olan tarihsel süreçte sayısal verilerle açıklarken bu ihracatın üretimini gerçekleştiren halı üretim merkezleri üzerinde de durmamız gerekir. Araştırmamızda da gösterdiğimiz üzere Anadolu menşeli Osmanlı

¹³ Bu tablodaki bilgiler farklı yıllardaki konsolosluk raporlarından derlenmiştir. 1905 ve 1906 yılları için, Report for the Year 1907 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1908: 14, 19; 1907 ve 1908 yılları için, Report for the Year 1908 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1909: 16 – 17; Report for the Year 1909 on the Trade of Smyrna, 1910: 52.

halılarının ihracatı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görünürlük kazanmış ve başta Batı Anadolu Bölgesi olmak üzere bugünkü Anadolu toprakları üzerinde bulunan birçok mahal önemli birer halı üretim merkezi haline gelmiştir. Bu noktada Batı Anadolu Bölgesi'nde bulunan Uşak, Kula, Gördes, Demirci, Akhisar; İç Anadolu'da bulunan Konya merkez sancağı, Sille, Akşehir, Bermende, Niğde, Bor, Nevşehir, Isparta, Burdur ve Sivas gibi önemli halı üretim merkezlerinin II. Meşrutiyet'e kadar olan süreçte yurt dışı ihracatına dayalı bir üretim yapısı içerisinde buldukları anlaşılmaktadır. Yurt dışı ihracatına dayalı bu üretim yapısının 1908 yılından sonra yabancı halı şirketlerinin piyasayı kontrol etmeleri ve bu anlamda tekelleşmeleri ihracata dayalı uzmanlaşmanın Anadolu'nun en küçük yerleşim yerlerine kadar yayılmasına sebep olmuştur (Quataert, 1999: 240; Yılmaz, 2020: 245 vd.; Report for the Year 1907 on the Trade of Constantinople and District, 1908: 28; Report for the Year 1907 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1908: 14, 19).

II. Meşrutiyet'e kadar olan süreçte ihracata dayalı üretimde bulunan halı üretim merkezlerinin Anadolu coğrafyasındaki konumları aşağıdaki harita 1'de verilmiştir.

Harita 1. Anadolu Coğrafyasında İhracat Amaçlı Halı Üretimi Yapan Merkezler (19. Yüzyılın Son Çeyreğinden 1908'e kadar)¹⁴

Yukarıdaki harita 1'den de anlaşılacağı üzere 19. yüzyılın son çeyreğinden [1880'ler] 1908 yılına kadar olan dönemde başta Batı

¹⁴ Harita 1, şu kaynaklara dayanılarak hazırlanmıştır; Report for the Year 1907 on the Trade of Constantinople and District, 1908: 28; Quataert, 1999: 240; Report for the Year 1907 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1908: 14, 19.

Anadolu Bölgesi'ndeki halı üretim merkezleri olmak üzere Orta Anadolu'daki merkezlerle birlikte ihracat odaklı halı üretimi Anadolu coğrafyasının birçok mahalline yayılmıştır. Batı Anadolu'daki üretimle beraber Orta Anadolu'daki üretimin de İzmir limanı aracılığıyla yurt dışına ihraç edildiği anlaşılmaktadır (Report for the Year 1907 on the Trade of Constantinople and District, 1908: 28).

Sonuç

19. yüzyıl Osmanlı ekonomisinin birçok açıdan değişim ve dönüşüm geçirdiği bir zaman dilimiydi. Bu uzun yüzyılda devletin ekonomik yapısı dönüşüm yaşarken yüzyılın ikinci yarısından itibaren imalat sektörünün bazı alanlarında yurt dışı ihracatına yönelik bir uzmanlaşma ortaya çıkmıştır. Her ne kadar bu dönemde iplik eğirmeciliği gibi üretim alanları ortadan kalkmışsa da kumaş dokumacılığı ile halıcılık varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Halıcılığın bir üretim alanı olarak varlığını devam ettirmesinde devletin yurt dışı piyasalarındaki talebin farkındalığı ile bu anlamda halıcılığı destekleyip teşvik etmesi önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin bu destek ve teşvikleri neticesinde halıcılığın hem üretim hem de yurt dışı piyasalarına ihraç edilen miktarında bir artış yaşanmıştır. Anadolu menşeli Osmanlı halılarının yurt dışına ihracatı devletin bu destek ve teşvikleriyle beraber Batı Anadolu Bölgesi'nin dünya ekonomisiyle bütünleşmesi, demiryolları ve İzmir limanı gibi birtakım faktörlerin etkisiyle ivme kazanmıştır. Bu ivmenin özellikle 1870'lerden itibaren daha net olarak görünmeye başladığı ilgili kayıtlardan anlaşılmaktadır. Osmanlı halılarının 19. yüzyılın ikinci yarısındaki ihracatı hakkında sistematik olarak derlenen kayıtlara en erken 1864 yılında rastlanmaktadır. İstatistiki bilgileri derleyen bu kaynaklar, İngiliz konsoloslarının raporlarına dayanmaktadır. Bu konsolosluk raporları Osmanlı ihracat – ithalatı hakkında önemli bir içeriğe sahip olduğundan yurt dışına ihraç edilen Osmanlı halılarının yıllar bazında miktar ve değerlerini ayrıntılı bir şekilde vermişlerdir. Bu kaynak grubu incelendiğinde Osmanlı halılarının tüm 19. yüzyılın ikinci yarısında en önemli alıcısının İngiltere olduğu görülmektedir. İngiltere ile beraber bu dönemde Fransa, Amerika ve Avusturya – Macaristan gibi ülkelerin de Osmanlı halılarının önemli birer alıcısı olduğu anlaşılmaktadır. İngiltere'nin Osmanlı halılarının 1860'lardan II. Meşrutiyet'e kadar olan dönemde en önemli alıcısı olması, Osmanlı halılarının görece ucuz olması ve İngiltere'nin uluslararası halı ticaretinde oynadığı rolden kaynaklanmaktaydı. Bu rol doğal olarak, İngiltere'nin Avrupa'da antrepo görevi görmesine ve miktarı zamana

göre değişmekle beraber Osmanlı – Doğu halılarını ithal etmesine sebep olmuştur. İngiltere, Anadolu menşeli halıları en önemli ihraç limanı olan İzmir limanı aracılığıyla satın alırken diğer taraftan İzmir limanı aracılığıyla yapılan ihracattaki payını da korumaya devam etmiştir. Bu anlamda 1908 yılına kadar olan süreçte İngiltere İzmir limanı aracılığıyla yapılan toplam ihracat içinde %50'nin üzerinde bir paya sahip olmuştur.

Anadolu menşeli Osmanlı halılarının yurt dışı halı piyasalarına ihracatı 1880 ve 1890'lardan itibaren artış eğilimi göstermiş ve bu anlamda İngiltere başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesine de halı ihraç edilmeye devam etmiştir. 20. yüzyıla doğru halı ihracatı artış eğilimi gösterirken özellikle korumacı ekonomi politikaları çerçevesinde Osmanlı halılarına başta Amerika olmak üzere yüksek gümrük vergileri uygulanmış ve bu uygulamalar Osmanlı halı üreticilerini tedirgin etmekle beraber ihracat üzerinde de olumsuz bir etki bırakmıştır. Amerika, Fransa, Almanya ve Avusturya – Macaristan gibi ülkelerin Osmanlı halılarının ihracatına yüksek gümrük vergileri uygulaması ihracat üzerinde kısmi bir olumsuzluk yaratmışsa da Batı'dan gelen ve bitmek tükenmek bilmeyen halı talebi nihai noktada ihracatı teşvik etmiştir. Bu talep, 20. yüzyılın ilk yıllarında ihracatın ortalama 318.000 £ gibi bir rakama ulaşmasına neden olmuştur. Osmanlı halı ihracatının II. Meşrutiyet'e doğru hız kazandığı ve yıllık ortalama 500.000 Osmanlı Lirası raddelerinde bir ihracat hacmine ulaştığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Osmanlı halılarının bu ihracat hacmi ve Batı'daki talep 1908'den sonra Osmanlı halıcılığında The Oriental Carpet Manufacturers Limited gibi yabancı şirketler özelinde bir tekelleşme yaratmış ve I. Dünya Savaşı'na kadar olan zaman diliminde bu şirketlere önemli kârlar bırakarak Londra'dan Sydney'e uzanan coğrafyaya Anadolu üretimi halıların ihraç edilmesine sebep olmuştur.

Kaynakça

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA].

BOA. Sadâret Mektubî Kalemi Evrakı [A.}MKT.] 42/22, H. 20/05/1262.

BOA. A.}MKT. 47/47, H. 07/08/1262.

BOA. A.}MKT.65/98, H. 22/02/1263.

BOA. Cevdet İktisat [C. İKTS]. 31/1520, H. 29/04/1262.

BOA. Dâhiliye Mektubi Kalemi [DH. MKT]. 2546/13, H. 05/07/1319.

BOA. DH. MKT. 2547/116, H. 10/07/1319.

BOA. Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi [DH. MUI]. 68/12, H. 08/04/1328.

Hâriciye Nezareti Tercüme Odası [HR. TO]. 225/54, M. 20/03/1857.

İrade Dâhiliye [İ. DH]. 1286/10122, H. 17/08/1262.

İrade Mesail-i Mühimme [İ. MSM]. 79/2282, H. 15/02/1263.

İngiltere Dışışleri Bakanlığı Arşivi [FO].

FO.78/1888, Annual Report of Smyrna 1864.

Sürelî Yayınlar: Gazete ve Vilâyet Salnâmeleri

Ahenk, Tarih: 24/C/1325, Sayı: 3361.

İkdam, Tarih: 19/M/1325, Sayı: 4583.

Aydın Vilâyet Salnâmesi, Hicri. 1308.

İngiliz Konsolosluk Raporları

Reports by Her Majesty's Consuls on British Trade Abroad Part III (1873).

Commercial Reports Received at Foreign Office from Her Majesty's Consul in 1869, (1870).

Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce of their Consular District, 1877.

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Years 1882 – 1885 on the Trade of Smyrna. (1886).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1886 on the Trade of Smyrna. (1887).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1888 on the Trade of Smyrna. (1889).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Years 1890 on the Trade of Smyrna and District (1891).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1891 on the Trade of Smyrna and District (1892).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1894 on the Trade of Smyrna (1895).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Years 1897 – 99 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna (1900).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Years 1902 – 1903 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna (1904).

- Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the year 1904 on the Trade and Commerce of the District of Smyrna (1905).
- Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1905 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna (1906).
- Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the year 1906 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna (1907).
- Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1907 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna (1908).
- Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1907 on the Trade of Constantinople and District (1908).
- Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1908 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna (1909).
- Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1909 on the Trade of Smyrna (1910).

Kitap ve Makaleler

- Akyıldız, A. (1992). Demiryolları ve Değişme (Batı Anadolu örneği). *Yeni Toplum, 1*, 114 – 121.
- Ali Cevad (H. 1314). *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı*. Cilt. 2, İstanbul: Kaspar Matbaası.
- Baskıcı, M. M. (2005). *1800 – 1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Cuinet, V. (1894). *La Turquie d'Asie, Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnee de Chaque Province d'I'Asie – Mineure*. Cilt. 3, Paris: Ernest Lenoux.
- Freyer, H. (2018). *Sanayi Çağı*. Akarsu, B. ve Batuhan, H. Çev.). Yay. Haz: M. Rami Ayas, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Genç, M. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Georgiades, D. (1885). *Smyrne et I'Asie Minuere*. Paris: Imprimerie Chaix.
- Hobsbawn, E. J. (2018). *Sanayi ve İmparatorluk*. Ersoy, A. (Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864 – 1914)*. (1998). İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları.
- Issawi, C. (1980). *The Economic History of Turkey 1800 – 1914*. Chicago ve Londra: The University of Chicago Press Yayınları.

- Kurmuş, O. (1974). *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*. İstanbul: Bilim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2018). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pollard, S. (1992). *Peaceful Conquest (The Industrialization of Europe 1760 – 1970)*. Hong Kong: Oxford University Press.
- Quataert, D. (1986). Machine Breaking and the Changing Carpet Industry of Western Anatolia, 1860 – 1908. *Journal of Social History*, 19 (3), 473 – 489.
- Quataert, D. (1999). *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*. Güney, T. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Salaheddin Bey (1867). *La Turquie l'Exposition Universelle de 1867*. Paris: Librairie Hachette & Co.
- Scherzer, K. V. (2001). *İzmir 1873*. Pınar, İ. (Çev.). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- Tüccarzâde İbrahim Hilmi (H. 1323). *Memâlik-i Osmaniye Cep Atlası, Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin Ahval-i Coğrafiye ve İstatistikiyyesi*. İstanbul: Kitabhane-i Askeri.
- Ubicini, M. A. (1856). *Letters on Turkey: An Account of the Religious, Political, Social and Commercial Condition of the Ottoman Empire*. Easthope, L. (Çev.). Cilt. 1, Londra: John Murray.
- Varlık, B. (1976). *19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu'da Yayılması*. Ankara: Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları.

Tezler

- Çakmak, B. (2008). *Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Bir Batı Anadolu Kazasında Sosyo – Ekonomik yapı: Uşak (1876 – 1908)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Yılmaz, E. (2020). *The Oriental Carpet Manufacturers Limited [Şark Halı Kumpanyası] ve Osmanlı Halıcılığındaki Yeri ve Önemi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

